

Громадська думка **11** /2013

Олексій СИДОРЧУК

**Демократія
по-українськи:**
громадяни більше
цінують те,
чого їм бракує

Фонд «Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва»

Громадська думка 11 /2013

Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка» — це відображення новітніх тенденцій у громадській думці населення України, інформування широкого загалу про динаміку настроїв українського народу щодо злободенних проблем становлення демократії і державності, коментарі експертів з актуальних питань та рекомендації щодо покращення ситуації у різних сферах суспільного життя. Це один із проектів Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» — одного з провідних аналітичних центрів України, який концентрує свою діяльність на сприянні розвитку демократії, ринкової економіки й інтеграції України в європейський та євроатлантичний простір.

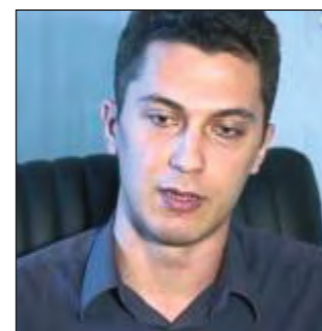
Що таке громадська думка?

Громадська думка становить собою сукупність настроїв, оцінок, суджень поглядів та думок у суспільстві. Дослідження громадської думки означає вивчення поглядів населення на конкретні проблеми і питання політичного, економічного та соціального життя.

Це оцінка, яку дає населення перебігу подій та політикам, а також джерело інформації про проблеми і пріоритети населення. Громадська думка — це індикатор рівня задоволеності населення владою та ситуацією в суспільстві загалом. Постійний моніторинг громадської думки і широке оприлюднення результатів сприяють розумінню раціональних та емоційних елементів і факторів, які визначають характер соціальної взаємодії членів суспільства.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»

Олексій СИДОРЧУК,
аналітик Фонду
«Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»

Демократія по-українськи: громадяни більше цінують те, чого їм бракує

Протягом останніх десятиліть демократичний спосіб управління суспільством набув значного поширення у світі. За даними авторитетної міжнародної організації Freedom House, яка вимірює стан демократії у глобальному масштабі, у 2012 р. 46% країн світу належали до категорії «вільних», тобто таких, що загалом відповідають критеріям ліберальної демократії. Мало того, 61% країн було охарактеризовано як «електоральні демократії», тобто такі, що відповідають мінімальним вимогам широкого визначення демократії, однак можуть мати помітні прогалини в якості демократії. До категорії останніх належить і Україна, хоча за результатами 2010 р. вона позбулася статусу «вільної» країни та перемістилася до групи «частково вільних», а 2011 року додатково втратила один пункт у сфері «політичних прав». Відображенням цього є й те, що в академічній науці Україну часто зараховують до так званих гібридних режимів, які поєднують ознаки демократичних і авторитарних моделей. Відповідно, питання якості демократії в Україні має особливу гостроту. У цій статті буде проаналізовано громадську думку щодо стану демократії в Україні, адже оцінка громадянами ступеню демократичності власної держави є однією з ознак рівня легітимності політичного режиму, а отже – ще одним кутом зору, під яким можна оцінювати якість демократії в країні. За основу буде взято результати опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» разом із його партнерами у 2004-2013 рр¹.

¹ Перелік і вихідні дані соціологічних опитувань – у кінці тексту.

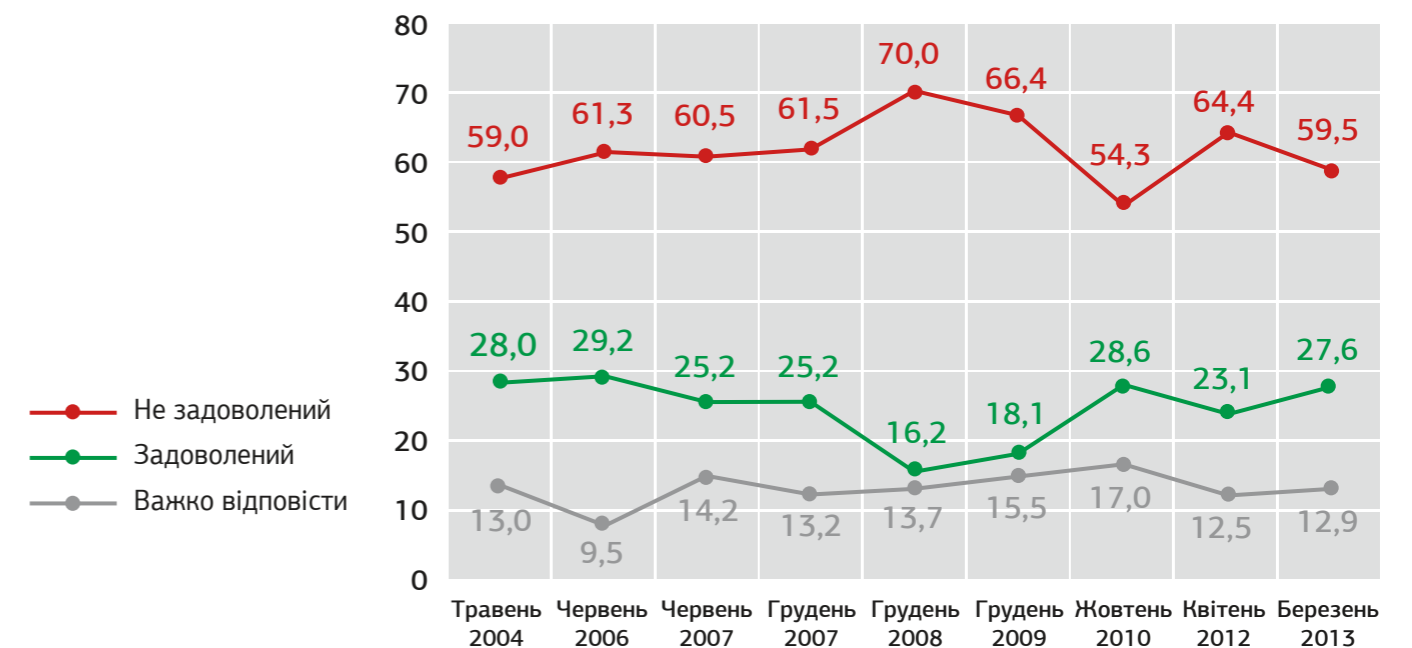
Найпростіший спосіб поглянути на ставлення громадян до демократії у своїй країні полягає у наданні їм можливості поставити їй оцінку. Оцінюючи рівень демократії в Україні за 10-бальною шкалою, де 1 означає повністю авторитарний режим, а 10 – повністю демократичний режим, громадяни здебільшого давали українській демократії оцінку трохи нижчу за середню (у цьому разі середнє значення становить 5,5 бала). Протягом останніх 9 років демократія по-українськи отримувала оцінки від 5,5 до 4,7 балів, тобто її часові варіації, на думку громадян, були не дуже суттєвими. Поза тим, певні відмінності все ж можна помітити: протягом вимірюваного періоду найвищу оцінку (5,5 бала) демократія дістала від громадян у червні 2006 р., тобто на початку так званого «помаранчевого» періоду президентства Віктора Ющенка. В подальшому оцінка дещо впала, стабілізувавшись у 2011 р., коли президентом був уже Віктор Янукович, на позначці 5,1 бала. Протягом 2012–2013 рр. ця оцінка знизилася до 4,7 бала – найнижчого за останні роки. Відповідно, можна зробити висновок, що українці помітили відмінності в рівні демократії за часів правління Ющенка і Януковича – і ці відмінності були на користь першого. Втім, на загальній 10-бальній шкалі така різниця була не надто виразною, що вказує на відносну усталеність громадської оцінки стану демократії в країні.

Діаграма 1. Нижче Ви бачите шкалу від «1» до «10», де «1» означає повністю диктаторський режим, а «10» – повністю демократичний режим. Де на цій шкалі Ви розмістили б сучасну Україну?

Дещо іншу картину можна побачити, звернувшись до відповідей населення на інше запитання: «Наскільки Ви задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?». Протягом усього часу дослідження кількість незадоволених функціонуванням демократії була принаймні вдвічі більшою за кількість задоволених. На перший погляд, таке переважно негативне сприйняття якості демократії не узгоджується з вищенаведеною цифровою оцінкою, яка тяжіла до середнього значення. Однак цю розбіжність можна пояснити різним характером питань: в одному випадку українці оцінювали рівень демократії в країні, а в іншому – її якість. Іншими словами, частка демократичних елементів у політичній системі, на думку українців, близька до середньої, однак їх якість залишає бажати кращого.

Діаграма 2. Наскільки Ви загалом задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?

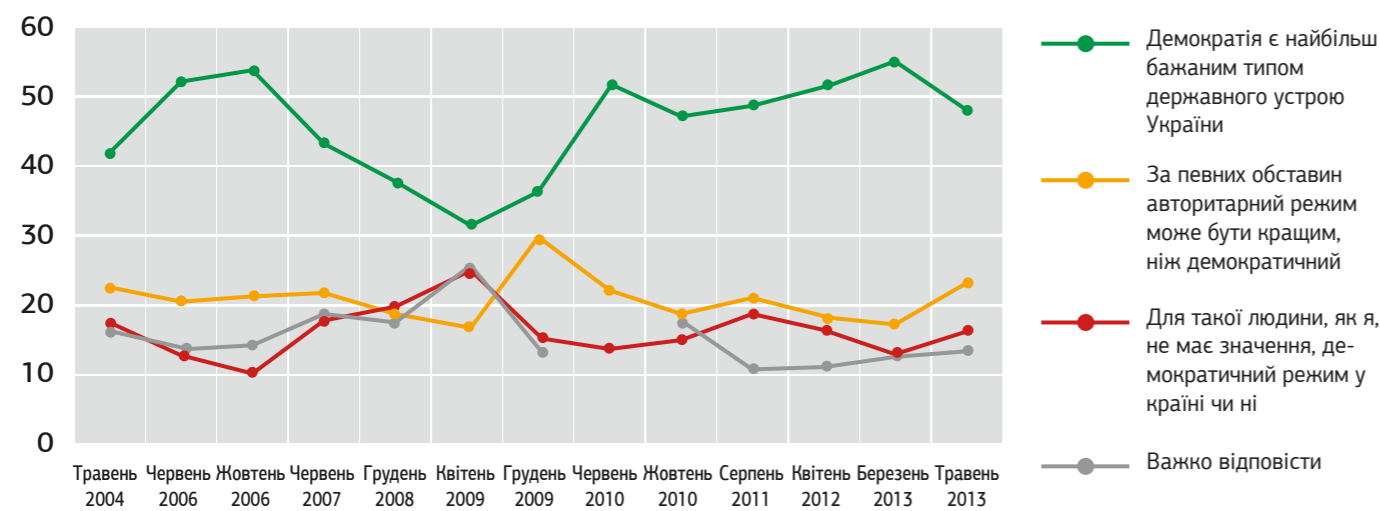

Рівень задоволеності демократією також зазнав деяких змін протягом розгляданого періоду, однак тенденції були дещо іншими. Протягом 2004–2007 рр. кількість не задоволених якістю демократії становила близько 60%, а частка задоволених коливалась у межах 25–29%. У 2008–2009 рр. зафіксували помітне зростання кількісної переваги незадоволених над задоволеними (70% проти 12,2% у 2008 р. і 66,4% проти 18,1% у 2009 р.). У 2010 р., натомість було зафіксовано тренд на зближення чисельності двох груп: у жовтні того року їх співвідношення

становило вже 54,4% проти 28,6%. Утім, у 2012–2013 рр. результати повернулися до вихідних показників, і в березні 2013 р. кількість незадоволених і задоволених становила 59,9% і 27,6%, відповідно. Можна помітити, що часові відмінності оцінки якості демократії та оцінки рівня демократії вступили в певний дисонанс. Спираючись на ці дані, можна резюмувати, що в «помаранчевий» період громадяни помічали більше демократії, що робило її негаразди для них більш очевидними. Після 2010 р. сфера поширення демократії, на їхню думку, звузилася, що – парадоксальним чином – призвело до дещо кращої оцінки тих її елементів, які ще не було ліквідовано.

Висновок про те, що українці більше цінують демократію тоді, коли її бракує, стає очевидним, зважаючи на результати іншого питання, яке Фонд регулярно вивчав протягом останніх 9 років. Воно стосується рівня підтримки демократичного режиму як такого порівняно з його авторитарною альтернативою і регулярно використовується в опитуваннях по всьому світу для виявлення того, наскільки громадяни тієї чи іншої країни віддані цінностям демократії. Респондентам пропонують вибрати одну з трьох опцій: (1) демократія є найбільш бажаним типом політичного режиму; (2) у деяких випадках авторитаризм може бути кращим для країни; (3) тип політичного режиму не має значення. Відповідно, лише тих, хто обирає перший варіант, можна вважати беззаперечними прихильниками демократії, тоді як другий і третій варіанти вказують як мінімум на неоднозначне ставлення респондентів до переваги демократичного режиму над будь-яким іншим.

Діаграма 3. З яким із наведених нижче суджень Ви більше згодні?

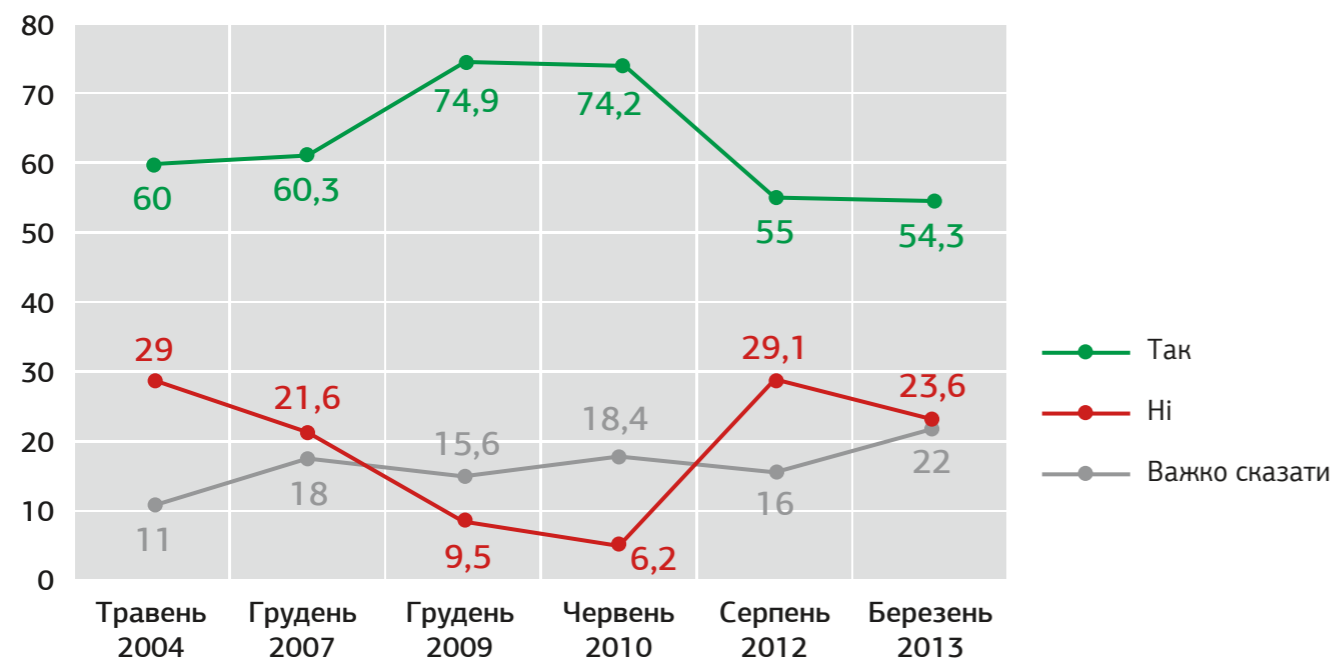
Соціологічний моніторинг Фонду протягом останніх років дає змогу побачити цікаві результати. Початковий період президентської каденції Ющенка був позначений великою перевагою безумовних прихильників демократії: у 2006 р. їх кількість становила 52–53%, тоді як тих, хто обирав дві інші опції, варіювалася між 32 і 34%. Починаючи з 2007 р., ця перевага невпинно зменшувалася, а вже в грудні 2008 р. безумовні прихильники демократії утворили меншість щодо загальної кількості тих, хто міг віддати перевагу авторитарному режимові в певний період часу, і тих, для кого тип політичного режиму не відігравав ролі. У 2009 р. прихильники першого варіанту поступалися сумі респондентів, які обрали другий чи третій, на 11–12%. Це вказувало на те, що рівень підтримки демократії в цей час був рекордно низьким. Ротація влади в 2010 р. кардинально змінила ситуацію: безумовні прихильники демократії знову взяли першість і почали збільшувати свій відрив. Уже в березні 2013 р. їх стало рекордно багато – 54,6%, тоді як прихильники двох інших опцій у сумі склали лише 32,8%. Відрив дещо зменшився у травні цього року, однак поки рано говорити про те, чи вказує це на новий тренд, чи є ситуативною зміною.

Накладаючи цей результат на попередні дані і загальну політичну траєкторію України протягом останніх років, можна дійти цікавих висновків. У «помаранчевий» період рівень демократії, на думку громадян, був вищим, однак із часом їхня підтримка цього політичного режиму падала. Це узгоджується з оцінкою якості демократії, яка протягом цього періоду також погіршувалася. Відповідно, громадяни бачили розширення простору застосування демократії, однак поступово розчаровувалися в її якості, а отже – і в самому політичному режимові. Після приходу до влади Януковича населення помітило згортання демократії, однак оцінка її залишків стала дещо більш позитивною. Іншими словами, стало очевидним відчуття браку демократії в країні, що вилилося, з одного боку, в більше бажання повернути її втрачені елементи та, з іншого – у вищий рівень підтримки цього політичного режиму.

Завдяки ставленню населення до ідеї «сильного лідера» можна побачити й другий бік медалі. Характерно, що протягом усього часу проведення моніторингу значно більше українців погоджувалися з тим, що кілька сильних лідерів можуть допомогти країні більше, ніж неухильне дотримання законів і проведення суспільних дискусій. Таке бачення загалом не надто обнадійливе, адже вказує на те, що громадяни вважають сильних політиків важливішим чинником за добре розроблену інституційну систему суспільства. В результаті можна припустити, що їхня підтримка чинного режиму залежатиме від ставлення не так до

його сутнісних рис (рівня дотримання принципів верховенства права, підзвітності влади, прав людини тощо), як до конкретних осіб, які стоять на його вершині. Крім того, пріоритет особистостей над законами ставить під сумнів усталеність і довговічність прихильного ставлення до демократії, що вже було підтверджено даними, проаналізованими вище. Цілковито вірогідно, що передумовою вкорінення думки про те, що демократії в Україні не може бути жодних альтернатив, має стати суттєве збільшення кількості тих, хто вважає, що дотримання законів і ухвалення рішень шляхом дискусій є важливішим за особистості політичних лідерів.

Діаграма 4. Чи згодні Ви з тим, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі закони та дискусії?

Часові відмінності у ставленні громадян до сильних лідерів також показові. Найбільшу підтримку ідея про те, що сильні лідери можуть зробити більше, ніж закони і дискусії, мала на зламі двох періодів – у грудні 2009 р. (74,9%) і червні 2010 р. (74,2%). Перша точка була розташована в апогеї тенденцій президентства Ющенка, що, як ми пам'ятаємо, був періодом найнижчої оцінки якості демократії та найбільшого розчарування в цьому режимі. Тому не дивно, що саме в цей час українці були найбільш схильні покладати сподівання на сильних лідерів, що мали виправити суттєві, на їхню думку, хиби демокра-

тії по-українськи. У червні 2010 р., натомість, ще продовжувався так званий «медовий місяць» президента Януковича, і висока підтримка ідеї сильного лідера пояснювалася залишковими тенденціями щодо великих очікувань стосовно нового глави держави. У 2012–2013 рр. разом із розчаруванням в обмеженні демократії та збільшенням запиту на розширення поля її застосування прийшло й помітне зниження популярності сильного лідера як панацеї від усіх бід – 55% у 2012 р. і 54,3% у 2013 р. Це, знову ж таки, дає підстави говорити про те, що українці схильні більше цінувати те, чого їм бракує: якщо за часів президентства Ющенка, позначеного конфліктами між різними гілками влади, запит на сильного лідера був дуже високим, у період правління Януковича, якому вдалося сконцентрувати всю повноту влади в своїх руках, популярність ідеї сильної руки помітно впала. Втім, незважаючи на ці відмінності, прихильне ставлення до сильного лідера лишається характерною ознакою громадської думки в Україні – і в цьому українці подібні до багатьох інших народів на теренах колишнього Радянського Союзу.

Висновки

Отже, ставлення українців до демократії в цілому та української демократії зокрема далеке від однозначного. Найяскравіше це виявляється в тому, що громадяни схильні ставити свою підтримку демократичного режиму як такого в залежність від його функціонування у конкретний період часу. Така тенденція, як свідчать дані аналогічних досліджень по всьому світу, не є унікальною для українців, однак українська оцінка демократії все ж має свої особливості. По-перше, наведені соціологічні дані дають змогу спостерігати обернений зв'язок між оцінкою рівня демократії та оцінкою її якості. Так, в періоди, коли громадяни помічали збільшення рівня демократії в країні, вони були схильні оцінювати якість демократії більш критично. І навпаки: коли демократії в очах населення ставало менше, оцінка її якості дещо підвищувалася. Як пояснення можна висунути припущення, що поширення демократичних практик робило їхні негаразди більш помітними для пересічних українців, тоді як витіснення їх із політичного життя сприяло тому, що більше громадян заплющувало очі на ці недолуги.

По-друге, чим менше демократії довкола себе бачили українці, тим ціннішою вона для них ставала. Це було яскраво продемонстровано залежністю рівня безумовної підтримки демократичного режиму від

оцінки рівня демократії: чим нижчою була остання, тим вищим ставав перший. Наприклад, у «помаранчеві» часи вищий рівень демократії відображався у поступовому ослабленні підтримки цього режиму, а після зміни владної команди у 2010 р. нестача демократії стала приводом для збільшення рівня її підтримки. Подібну залежність можна простежити і щодо популярності сильного лідера: президентська каденція Ющенко засвідчила вкрай високий попит на «сильну руку», який, однак, помітно впав після приходу до влади Януковича. Незважаючи на це, прихильність більшості українців до ідеї сильного лідера лишається незаперечним фактом, і можна припустити, що саме такий акцент на персоналіях багато в чому стоїть на заваді формуванню стабільно високого рівня підтримки демократичного режиму безвідносно до конкретних політичних обставин.

Список загальнонаціональних опитувань

1. 11-16 травня 2004 р., спільно з Центром «Соціальний моніторинг», опитано 2038 респондентів, максимальна похибка – 2,2%.
2. 1-11 червня 2006 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2011 респондентів, максимальна похибка – 2,2%.
3. 1-10 жовтня 2006 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2010 респондентів, максимальна похибка – 2,2%.
4. 19 червня – 2 липня 2007 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2000 респондентів, максимальна похибка – 2,2%.
5. 5-18 грудня 2007 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 1800 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
6. 17-28 грудня 2008 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2012 респондентів, максимальна похибка – 2,2%.
7. 12-26 грудня 2009 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2000 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
8. 5-10 червня 2010 р., спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, опитано 1611 респондентів, максимальна похибка – 2,5%.
9. 3-15 жовтня 2010 р., спільно з фірмою «Ukrainian Sociology Service», опитано 2011 респондентів, максимальна похибка – 2,1%.
10. 10-17 серпня 2011 р., спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, опитано 2007 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
11. 30 березня – 4 квітня 2012 р., спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, опитано 2009 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
12. 10-15 серпня 2012 р., спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, опитано 2009 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
13. 5-13 березня 2013 р., спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, опитано 2037 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.
14. 17-22 травня 2013 р., спільно з соціологічною службою Центру Разумкова, опитано 2010 респондентів, максимальна похибка – 2,3%.

Інформаційно-аналітичне видання

Громадська думка 11 /2013

Інформаційно-аналітичне видання
«Громадська думка»

Тема: «Демократія по-українськи:
громадяни більше цінують те,
чого їм бракує».

Видання здійснене коштом проекту
«Стимулювання діалогу щодо транзит-
них процесів» за фінансової підтримки
Національного фонду підтримки
демократії, США.

Автор: Олексій Сидорчук,
аналітик Фонду
«Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва»

Упорядник: Ірина Філіпчук

Фонд «Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва»
Для листів:
а/с В-271, м. Київ, 01001, Україна.
Телефон: (380 44) 581-3317.
E-mail: dif@dif.org.ua
<http://www.dif.org.ua>

При передруку або частковому
використанні матеріалів посилання
на Фонд «Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва» обов'язкове.

© Благодійний фонд «Демократичні
ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2013

Поліграфічні послуги:
ФОП І. П. Артюшенко
Адреса друкарні:
Україна, м. Київ, вул. Виборзька, 84
+380 44 227 78 17; +380 50 358 80 88
Формат 84x104/16, папір крейд.
Тираж 100 прим.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»